

Müfessirlerin Tercihlerinin Kavramların Anlamını Tespite Etkisi (en-Nûr Sûresi 37. Âyetteki Zikir Kavramı Örneğinde)*

Sami Kılınçlı**

Öz: Allah Teâlâ inzal ettiği âyetler ve bunları uygulayıp gerektiğinde açıklayan Hz. Peygamber aracılığıyla cahiliye toplumunu ıslah etmiştir. Bu ıslahın temelinde tevhid, şirk, Allah, insan, Allah-insan ilişkisi, kalb gibi kavram ve konulara dair yanlış algıların düzeltilmesi mevcuttur. Bundan dolayı Kur'an'ın doğru anlaşılmasında hem ıslah sürecinin hem de kullanılan temel kavramların anlamlarının doğru tespit edilmesi ehemmiyet arz etmektedir. Kur'an'da konu ve kavramların sistematik anlatılmaması, farklı ortamlardaki farklı muhataplara yönelik anlatımlarda bulunulması, müfessirlerin sahip oldukları bireysel özellikler, siyak-sıbak ilişkisi, Kur'an'ın bütünlüğü, Kur'an-sünnet ilişkisi, tefsir ve esbâb-ı nüzûl rivayetlerindeki ihtilaflar gibi sebepler en doğru anlamın tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Müfessirler Kur'an'ın anlamı ve yorumunu tespit etmekle birlikte tercih ettiği anlam takdirleriyle hem metni hem de okuyucuyu bir şekilde yönlendirmektedir. en-Nûr sûresi 37. âyette ticaret ehli bazı mü'minler ricâlun/has adamlar şeklinde övülmekte, alışveriş ve ticaretin bunları Allah'ı zikirden, namazı ikâme etmekten ve zekâtı alkoymadığı anlatılmaktadır. Bu âyetteki "Allah'ı zikir" ifadesi müfessirler tarafından tesbih, hamd ve zikir de içerdiği için namaz, cemaatle namaza devam etmek, namazdan önce ve sonra yapılan zikir ve kalbe zikir şeklinde izah edilmiştir. Bazı meallerde ise "zikir" kavramı "Kur'an ve Allah'ın hükümlerini yerine getirmek" şeklinde tercüme edilmiştir. Müfessirlerden Kurtubî ve Şevkânî âyette namazın ikâme edilmesi ayrıca anlatıldığı için zikir kelimesinin namaz olarak izahının isabetli olmadığını söylemektedir. en-Nûr Sûresi 37. âyet, bağlamı, Kur'an bütünlüğü, zikirler ilgili bilgiler ve muhatapların övülmesi çerçevesinde değerlendirildiğinde âyetteki zikir kelimesinin anlamıyla ilgili en isabetli görüşün Taberî, İbn Ebi Hâtim, Semerkandî, İbn Kesîr, Ebüssuûd, İsmail Hakkı Bursevî, Mehâimî, Âlûsî ve İbn Âşûr tarafından tercih edilen "kalbin süreklî zikri" anlamı olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Kavram, Kalb, Zikir

* Bu çalışma 5-6 Mart 2021 tarihinde Adana'da yapılan 6. Çukurova Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresinde "Nûr Sûresi 37. Âyet Bağlamında Zikir Kelimesinin Anlamı" adıyla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

This study is an expanded version of the paper presented at the 6th Çukurova International Scientific Research Congress held in Adana on March 5-6, 2021, titled "The Meaning of the Word Citation in the Context of the 37th Verse of the Sura Nûr".

**Doç. Dr. Sami Kılınçlı, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı, Adana Türkiye.

Associate Professor, Sami Kılınçlı, Cukurova University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, Adana Turkey,

kilincisami01@gmail.com

orcid.org/0000-0002-8232-7474

Atıf / Cite as: Kılınçlı, Sami. "Müfessirlerin Anlam Tercihlerinin Kavramların Anlamını Tespite Etkisi - en-Nûr Sûresi 37. Âyetteki Zikir Kavramı Örneğinde-". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi-UMDE Journal of Religious Inquires* 4/2 (Aralık/December 2021): 199-219 <https://doi.org/10.54122/umde.1014935>

Influence Of Preferences Of Mufassirs On Determination Of Meaning Of Concepts – In The Instance Of Concept Of Citation In Al-Nûr Sura 37th Verse-

Abstract: Allah SWT re-educated the jahiliyyah society by means of the verses descended and prophet who implemented and explained these when necessary. The ground of this re-educations is comprised of correction of misperceptions on concepts and subjects such as monotheism, polytheism, Allah, human beings, relationship between Allah and human beings, and heart. Therefore, both the process of re-education and true determination of the meanings of the basic concepts used are of crucial significance in understanding of Qur'an in correct manner. The fact that concepts and subjects in Qur'an are not told in systematic manner as in the books of present day and that its referring to different addressees in different realms make it difficult to determine the true meaning. In the same manner, reasons such as individual features of the mufassirs, siyak and sibak (context) relation, integrity of Qur'an, Qur'an-sunnah relation, tafsir and controversies on Asbab al-Nuzul stories have effects on determination of the meanings of concepts. As mufassirs means the person who determine the meaning and comment of Qur'an, it means that mufassirs both direct the text and the reader with his determinations of meaning in a way. In al-Nûr sura 37th verse, some trade master Muslims are praised as exclusive/brave men, and it is told that trade and shopping do not withhold them from citation on Allah, salaah (praying) and zakat. The expression of "citation on Allah" in this verse is explained by mufassirs as salaah, prayer in congregation, citation and citation by heart before and after salaah as it consists of tasbih, blessing and citation. In some meanings, the concept of "citation" is interpreted as "implementing the provisions of Koran and Allah". Kurtubî and Şevkânî, both mufassirs, claimed that the explanation of citation as salaah is not true because the performance of salaah is separately explained in the verse. When the verse is evaluated within the concept of its context, integrity of Qur'an, information on citations and praising the related people, it is understood that the most pointed opinion belongs to Taberî, İbn Ebi Hâtim, Semerkandî, İbn Kesîr, Ebüssuûd, İsmail Hakkı Bursevî, Mehâimî, Âlûsî, İbn Âşûr as "continuous citation of heart".

Keywords: Tafsir, Qur'an, Concept, Heart, Citation

Giriş

Kavramlar Kur'an'ın/kitapların köşe taşları mesabesinde. Kavramların anlamı doğru tespit edilmediğinde birçok âyet ve konu eksik anlaşılabilir. Bundan dolayı Kur'an'ın doğru anlaşılmasındaki en önemli hususlardan birinin kavramların anlamının doğru tespit edilmesi olduğu söylenebilir. Ancak genel olarak âyetlerin özel olarak da kavramların anlamını takdir etmede müfessirlerin bilgi birikimleri, ilgileri, âyetlerin Mekke ve Medenîlik durumları, kıraat farklılıkları, esbâb-ı nüzul ve hadislerdeki rivayet farklılıkları, esbâb-ı nüzul ve hadislerdeki rivayet farklılıkları gibi durumlar etkili olduğu için birçok kavramın anlamının tespitinde ihtilaflar oluşmaktadır.

Kur'an'ı anlamanın şartlarından biri de Kur'an'da anlatılan insan, insan-Allah ilişkisi, rab, velî, vahiy, ibadet, zikir ve kalb gibi merkezi konu ve kavramlarının doğru anlaşılma-

sıdır.¹ Kavramların doğru anlaşılmasında bağlam, Kur'an'ın bütünlüğü, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının dikkate alınması önem arz etmektedir.

Kur'an'ın ana konusu insanın olgunlaştırılmasıdır. Yüce Allah'ın insanı, yeryüzünde halifesi olması için² topraktan yaratıp ruhundan üflemiş³ dolayısıyla özel ve seçkin varlık kılmıştır. İnsan, topraktan yaratılması yönüyle fiziki, ruhu yönüyle de metafizik bir varlıktır. Allah Teâlâ insanların hem fiziki hem de metafizik boyutlarıyla eğitilip olgunlaşmasını murad ettiği için âyetlerini okumak, kitabı, hikmeti, öğretmek ve insanları tezkiye etmesi için peygamberler göndermiştir.⁴ Kur'an'ın amacı, insanı nefis ve hevanın etkisinden kurtararak Hakk'ı marifette kalb ve ruhunu istiğraka ulaştırmaktır.⁵ İnsan, Allah'ın rıza ve mükâfatını unutup oyun ve eğlenceden ibaret olan dünyaya⁶ yöneldiğinde kadınlar, oğullar, altın, gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin arzuladığı ancak fani olan şeylerin cazibesine kapılmaktadır.⁷ Dünyanın cazibesine kapılan insan için fani varlıklar değerli hale geldiği için asli amacından uzaklaştırılan hayat, övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışına dönüşmektedir.⁸ Özel ve seçkin bir varlık olarak yaratılan insanın bu seçkinliğini, Allah katındaki değerini koruyup güçlendirmesi gerekmektedir. Kur'an ve sünnette insanın yaşayabileceği tüm olumlu ve olumsuz haller peygamberler ve muhatapları üzerinden anlatılmaktadır. Allah-insan ilişkisinde ve insanın tezkiye/olgunlaşma sürecindeki merkezi kavramlardan biri de zikirdir. Bu çalışmada en-Nûr sûresi 37. âyette zikredilen zikir kavramına müfessirlerin hangi sebeplerle hangi anlamları takdir ettikleri araştırılacak, ulaşılan bilgiler âyetin bağlamı, rivayetler ve zikirle ilgili müfessirlerin yorumları çerçevesinde değerlendirilerek en isabetli görüş tespit edilmeye çalışılacaktır. Konu ele alınırken insanın Allah ile ilişkisi, zikrin önemi, kalbe etkisi ve sonuçları gibi hususlara da en-Nûr sûresi 37. âyetle ilgili müfessirlerin izahları çerçevesinde verilecektir.

.....

- 1 Kur'an'ın anlaşılmasında kavramların önemiyle ilgili bk. Kerim Buladı, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 29-38.
- 2 el-Bakara, 2/30.
- 3 Sâd, 38/71-72; el-Hicr, 15/29-30.
- 4 Bakara, 2/129; 151; Âl-i İmrân, 3/164; el-Cuma 62/2.
- 5 Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 9/138.
- 6 el-Ankebût, 29/64.
- 7 Âl-i İmrân, 3/14.
- 8 el-Hadîd, 57/20; et-Tekâsür, 102/1-2.

1. Zikir ve Önemi

Kur'an'da birçok konu farklı açılardan anlatılmakla birlikte bütün konularla irtibatlı olan en temel konu, Allah-insan ilişkisi bağlamında insanın kemâle veya esfel-i sâfiline yolculuğudur. Âyet ve hadislerde Allah-kul ilişkisinin canlı, dinamik ve kesintisiz bir şekilde kurulmasının gerekliliği anlatılmaktadır. Zikir ve tesbih etmek Allah Teâlâ ile kesintisiz ilişkinin en özel şekilleri olarak öne çıkmaktadır. Cevherî'ye (öl. 400/1009'dan önce) göre zikir hatırlamak, unutmamak, övmek, şan, şöhrat, itibar ve şeref anlamlarına gelmektedir.⁹ İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ve Fîruzabâdî'ye (öl. 817/1415) göre ise "Zikir, insanın elde ettiği bilgileri ezberleyip zihinde hazır tutması ve korumasını sağlayan hıfza benzemekle birlikte, bu kelimesiyle daha çok bilginin ve herhangi bir şeyin zihinde, kalb veya sözde hazır bulunması kast edilmektedir. Bundan dolayı dille veya kalble yapılan zikirle bilginin unutulmaması, hafızadaki canlılığı ve devamının temin edilmesi kast edilmektedir."¹⁰

"ذکر/zkr" fiili ve bundan türetilen kelimeler Kur'an'da farklı formlarda 291 defa geçmektedir.¹¹ Âyetlerde genellikle kulun Allah'ı zikretmesi emredilerek bu konuda gevşeklik göstermesi nehyedilmekte; ayaktayken, otururken, yanları üzeri yatarken zikredenler övülmekte ve kalplerin sadece Allah'ın zikriyle mutmain olacağı açıklanmaktadır. Ayrıca Allah Teâlâ'nın da zâkir kulunu zikredeceği ve Allah'ın kulunu zikrinin en büyük ve önemli husus olduğu da anlatılmaktadır.¹² Hadislerde ise kulun zikirle Allah'a yaklaşıcağı¹³; zikreden cemaati Allah'ın rahmetinin ve meleklerin kuşatacağı, Allah'ın da onlardan bahsedeceği¹⁴ ve kul dudaklarını kıvıldatarak kendisini her zikredişinde Allah'ın

9 İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhah*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. (Beyrût: Dâru'l-İlm lil-Malââyîn, 1404/1948), 2/664-665. Ayrıca bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî. *Nüzhetü'l-â'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vucih ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdulkarim Kâzım er-Râdî. (Beyrût: Müessesu'r-Risâle, 1404/1978), "zkr", 301-302.

10 Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, (Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1426/2005), "zkr", 184-185; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzabâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali Neccâr. (Beyrût: el-Mektebtu'l-İlmiyye, ts.), "Zikir", 3/9.

11 Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Nemre: Mektebetu Nuveyd İslam, 1385/1965), "zkr", 359-365.

12 Bk. Tâhâ, 20/42; Âl-i İmrân 3/191. el-A'raf, 7/205; el-Enfâl, 8/45; Nûr, 24/37; el-Ahzâb, 33/21; el-Cum'a 62/10; el-Müzzemmil, 73/8; el-Bakara 2/152; el-Ankebût 29/45.

13 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Bedreddin Çetiner. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Tevhîd" 15; Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991), Müslim, "Tevbe" 1; "Zikir" 2.

kuluyla beraber olduğu¹⁵ gibi hususlar açıklanmamaktadır. Bu âyet ve hadislerde de görüldüğü üzere Allah-kul ilişkisindeki canlılığı, sürekliliği en net ve geniş olarak anlatan kavram zikirdir.¹⁶

Vucûh ve nezâir kitaplarında zikir kelimesinin Kur'an'da salih amel, dille ve kalple zikir, kişinin halini, durumunu hatırlamak, korumak, nasihat, şeref, haber, vahiy, Kur'an, Tevrat, Levh-i Mahfûz, beyân, tefekkür, beş vakit namaz, cuma ve ikinci namazı, tevhid ve rasul gibi anlamlara geldiği kaydedilmektedir.¹⁷ Zikir kavramının sözlüklerdeki ve Kur'an'daki anlamlarının odak noktasının hatırlamak, unutmamak, bahsetmek, şeref ve yücelik olduğu görülmektedir. Bütün bu anlamlarıyla zikirle Allah'ın şan, şeref ve değerinin yüceltilmesi söz konusu olduğu gibi zikreden kulun da Allah katındaki şan, şeref ve konumunun da yükselmesinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

en-Nûr Sûresi 35. ve 36. âyetlerde Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğu lamba örneği üzerinden anlatılarak içlerinde sabah akşam tesbih edilen evlerden bahsedilmektedir. 37. âyette ise ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkan birtakım adamların/özel insanların bulunduğu anlatılmaktadır. Anlatılanların kimler olduğu ve âyette geçen zikirden ne kast edildiği konusunda farklı rivayetler ve yorumlar bulunmaktadır. Bu çalışmada en-Nûr Sûresi 37. âyette bahsedilen Allah'ı zikrin ne anlama geldiği, müfessirlerin hangi yorumları öne çıkardıkları ve bu ifadenin meallerde Türkçe'ye nasıl

16 Zikir ve önemiyle ilgili ayrıntılı bilgiler için bk. Süleyman Ateş, "Zikir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/14 (1966), 235-244; Musa Bilgiz, "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/25 (2006), 205-232; Jale Şimşek, "Kur'an Açısından Zikir Kavramı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/2 (2000), 317-338.

17 Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed ed-Demagânî, *el-Vucûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefitî. (Kâhire: Vezâretu'-Evkâf,1412/1996), 342-347. Benzer bilgiler için bk. Fîruzabâdî. *Besâir*, 3/9-16; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî. *Nüzhetü a'yuni'n-nevâzir fi ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râdî. (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1404/1978), "zkr", 301-306.

aktarıldığı gibi hususlar üzerinde durulacaktır.

2. en-Nûr Sûresi 37. Âyet Hakkında Müfessirlerin Görüşleri

en-Nûr Sûresi 37. âyetteki Allah'ı zikirten ne murat edildiği ve muhatapların kimler olduğu konularında tefsir kaynaklarında farklı rivayetler ve yorumlar bulunmaktadır.

Mukâtil b. Süleymân (öl.150/767), âyetteki zikir kelimesinden namazın kast edildiğini hissettirecek şekilde, alışverişin övülen kişileri farz namazlardan ve zekâtan alıkoymadığını belirtmektedir.¹⁸ Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî (öl.211/827), âyetin namaz vaktinde dükkânlarını kapatarak alışverişi bırakıp cemaate katılan insanlar hakkında nazil olduğunu¹⁹ nakletmektedir. Tusterî'ye (öl.283/896) göre bunlar kalblerin ve gözlerin hal-den hale gireceği ve bir hal üzere kalmayacağı gündün korkanlardır.²⁰

Taberî'ye (öl. 310/923) göre Allah Teâlâ mü'minin kalbini oyuktaki lambaya benzete-rek kalbindeki nuru lamba örneği üzerinden anlatmıştır. Taberî, 35. Âyette bahsedilen ev-lerin mescitler ve mü'minlerin evleri olarak açıklandığını, ancak doğru görüşün namaz için inşa edilen mescitler olduğunu kaydetmektedir. İbn Abbas'a (öl. 68/687-88) göre Kur'an'daki tesbihi anlatan ayetler salât anlamındadır. İlk farz kılınan namazlar sabah ve ikinci namazı oldukları için ayette bunlar zikredilmiştir. Salim b. Abdullah (öl. 106/725) ve İbn Mes'ud'un (öl. 32/652-53) çarşıda namaz vakti işlerini bırakıp mescide giden insanları görünce "İşte bunlar ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı kimselerdir." dedikleri nakledilmektedir. İbn Abbas'tan nakledilen diğer bir görüşe göre âyet beş vakit namazı anlatmaktadır. Bu insanlar gözlerin allak bullak olacağı, helak ve kurtuluş arası kalınacağı gündün korktukları için bu şekilde hassas davranmaktadır.²¹ İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) bunların yeryüzünde yolculuk yaparak rızıklarını aradıklarını, 35. âyetteki lamba temsiliyle anlatılan nurun bu insanların kalplerindeki iman nuru olduğunu, ticaretin onları cemaatle namazdan alıkoymadığını nakletmektedir.²²

18 Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullâh Mahmûd Şehâte. (Beirut: yy. 1423/2002), 3/201.

19 Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî, *Tefsîru Abdurrezzâk*, nşr. Mahmûd Muhammed Abduh. (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1999), 2/442.

20 Ebû Muhammed Sehl b. Abdullâh, *Tefsîru't-Tusterî*, nşr. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423), 112.

21 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. (Beirut: Dâru Hicr, ts.), 17/315-325.

22 İbn Ebû Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, nşr. Esad Muhammed et-Tayyib, (Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1998), 8/2607-2609.

Mukâtil, Abdurrezzâk, Tüsterî, Taberî ve İbn Ebû Hâtim'in izahlarında zikrin namazla eş anlamlı olarak anlaşıldığı için bireysel veya cemaatle kılınan namaz olarak açıklandığı görülmektedir. Müfessirlerin zikir ve tesbihi namaz olarak açıklamalarında namazın içinde Allah'ı zikir ve tesbihin olmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca âyette namazın ayrıca zikredildiğinin ve öncesinde de tesbih edenlerin övüldüğünün de göz ardı edilmemesi gerekir. Taberî ve İbn Ebû Hâtim'in âyeti öncesindeki iki âyetle irtibatlı düşünerek övülen kişilerin kalplerindeki iman nurunun lamba/misbah örneği ile anlatıldığını belirtmeleri bu insanların manevi makamlarının yüksek olduğunu açıklamaktadır.

Mâtürîdî'ye (öl. 333/944) göre önceki âyetlerde mescidlerde sabah akşam tesbih edildiği anlatıldıktan sonra orada davranışları beğenilen bazı adamlardan bahsedilmektedir. Bu âyetle ilgili farklı görüşler nakledilmektedir. 1. Bu insanlar ticaret ve alışverişlerini yapıyorlar ama kalplerini Allah'ı zikir ve namazdan uzaklaştırmıyorlar. 2. Ticaret ve alışverişleri onları Allah'ı zikirden alıkoymadığı için her daim Allah'ı zikir halindedir. 3. Bu âyetteki zikir kelimesiyle namaz kast edilmiş olabilir. 4. Âyetteki zikir kelimesi tüm zikir çeşitlerini, salât ise namaz kılmayı anlatmaktadır. 5. Âyetteki zikrin hutbe, namazın ise Cuma namazı olduğu da söylenmiştir.²³ Mâtürîdî'nin nakilleri âyet hakkında çok farklı görüşlerin serdedildiğini göstermektedir. İlk iki görüş olarak devamlı zikir halini nakletmesi bu görüşleri daha güçlü kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Semerkindî'ye (öl. 373/984) göre 35. âyette mü'minin kalbindeki marifet nurunun durumu anlatılmaktadır. Ticaret bu mü'minleri namaz ve Allah'a itaatten alıkoymaz. Bazıları bu âyetin ticaret ve dünyevi işleri bırakıp mescitte kalan ashab-ı suffeyi anlattığını söylemiştir. Diğer bazı âlimler ise âyette övülen insanların zekât verdiklerinin anlatıldığını dolayısıyla bu âyette zekât verecek durumu olmayan ashab-ı suffe ve benzerlerinin kast edilmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Ayrıca bunların namaz vaktinde dükkânlarını kapatıp namaza gidenler olduğu da nakledilmiştir.²⁴ Burada ele aldığımız 37. âyet önceki âyetlerle bağlantılı olduğu için Semerkindî'nin 35. âyette mü'minin kalbindeki marifet nurunun anlatıldığını kaydetmesi bu âyetteki zikri ve bu hâlin sahiplerinin kimler olabileceği konusunda yol gösterici kabul edilebilir. Ashab-ı suffe, ibadet ve zikir ehli olduğu için

23 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Tevîlâtü Ehli's-Sunne*, nşr. Mecdî Bâsellûm. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 7/573-575.

24 Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-ulûm*, nşr. Mahmûd Mataracı. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, bs.), 2/512-515.

bu âyetle ilişkilendirilmeleri ilk planda isabetli gibi gözükse de ekonomik durumlarının zayıf olması bu te'vilin isabetli olmadığını göstermektedir.

Kuşeyrî'ye (öl. 465/1072) göre “Mescidler, ibadet; kalpler ise irade evleridir. Âbid ibadetleriyle sevaba; kâsid iradesiyle Allah'a vasıl olur. Kalbler marifet evleridir. Âyette anlatılan kişiler ticaretle uğraşmazlar. Fakat ticaret yapmaları da mümkündür. Bunlar Allah'ın hukukunu/haklarını nefsin hazlarına tercih etmişlerdir. Ezanı işitince ticareti bırakırlar. Bunlar havâs sınıfından olan manevi yolun büyükleridir. Her hangi bir şekilde karşılık beklemeden ve sebep gözetmeden Allah'ın zikrini yerine getirirler.²⁵ Âyette ticaret yapanların ticaretinin onları zikir ve namazdan alıkoymadığı anlatılmakla birlikte Kuşeyrî, âyetin Allah'a yöneldikleri için ticareti bırakan insanları da anlatmış olabileceğini söylemektedir. Bu yorumun âyetin lafzına uymadığı görülmektedir. Bunun dışında anlatılan kişilerin “havâs sınıfından olan manevi yolun büyükleri” olduğunu kaydetmesi Taberî, İbn Ebû Hâtim ve Semerkandî'nin kalplerinde iman ve marifet nuru olanlara dair kaydettikleriyle benzeşmektedir.

Sülemî (öl. 412/1022), âyeti daha geniş olarak şu şekilde açıklamaktadır: “Bunlar yaratıcının, ilgilerini yaratılanları düşünmekten uzaklaştırdığı kişilerdir. Sebepler onları müsebbipten alıkoymaz ve meşgul etmez. Bunlar, Allah'ın, ‘sır’larını kendisinden başkasına dönmekten ve başkasıyla ilgilenmekten koruduğu kişilerdir. Dünyanın ticareti, nimetleri ve çekiciliği onları meşgul etmez. Onlar zikir bahçeleri ve ünsiyet bostanlarında oldukları için ahiret ve sevaplar da onları meşgul etmez. Bu insanlar âyette özel olarak övüldükleri için bunların zikrin en üst mertebesi olan müşahede zikrinde oldukları anlaşılmaktadır.”²⁶ Sülemî'nin âyeti dünya malı, kazancı ve derdinden kurtularak Allah'a yönelen ve Allah'a kurbiyet kesbetmiş, manevi kemâlleri yüksek kişiler temelinde açıkladığı görülmektedir. Aynı şekilde onun açıklamalarından buradaki zikrin dil ile veya ticareti bırakarak bir mekânda yapılan zikirden ayrı olarak süreklilik arz eden kalbî zikir olarak açıkladığı anlaşılmaktadır. Bu durumda mü'minler zahiren ticaretlerini yürütseler de kalplerinin zikir bahçeleri ve ünsiyet bostanlarında gezinerek manevî gıdalarla rızıklandıkları, bu şekilde

25 Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015), 2/37.

26 Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed es-Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, nşr. Seyyid İmrân. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001), 2/53.

hem maddi hem de manevi rızıklara nail oldukları görülmektedir. Aslında bu hâl kulun en kazançlı olduğu durumu anlatmaktadır. Sahabiler âyette, “*Bunlar iman eden ve kalpleri Allah'ın zikriyle huzura kavuşan/mutmain olan kimselerdir. İyi bilin ki kalpler ancak Allah'ı zikirle huzura kavuşur*”²⁷ şeklinde övülmektedir. Bu durumu dikkate aldığımızda en-Nûr 37. âyetteki anlatılan hâl olgun ve selîm bir kalbi gerektirdiği için bu âyette Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman gibi manevi mertebesi yüksek tacir sahabilerin anlatıldığı söylenebilir.

Mâverdî (öl. 450/1058) özel bir açıklama yapmadan bu kişilerin Allah'ın isimlerini zikrettiklerini ve bunların ezandan dolayısıyla namazdan uzak kalmayanlar olduklarını kaydetmektedir.²⁸ Vâhidî (öl. 468/1076) ise ticari faaliyetlerin övülen mü'minleri mescidlere zamanında gitmekten, cemaate iştirakten ve namazlarını vaktinde kılmaktan alıkoymadığını, dolayısıyla ayetteki zikirden muradın da namaz olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Begavî (öl. 516/1122), “Ticaret, insanı namazdan ve taatlerden en çok meşgul eden ve alıkoyan konudur. Bu insanlar zikir, namaz ve zekâtla meşgul olmaya devam ettikleri için Allah Teâlâ onları en güzel şekilde, hak ettiklerinden fazlasıyla mükâfatlandıracaktır.”³⁰ demektedir. İbnu'l-Cevzî (öl. 597/1201), âyetteki zikir hakkında namaz, Allah'ın hakkına riayet etmek ve dille zikrin kast edildiğine dair üç görüş bulunduğunu kaydetmektedir.³¹ Mâverdî, Vâhidî ve İbnu'l-Cevzî'nin konuya dair çok özel bir açıklama yapmadıkları görülmektedir. Begavî'nin ticaretin insanı namaz ve diğer taatlerden alıkoymadaki etkisini vurgulaması âyetin mesajıyla örtüşmektedir. Bu yönüyle ticari işlerini takip ederken ibadetlerini ihmal eden dünyevileşmiş kişilerin eleştirildiği söylenebilir.

.....

27 er-Ra'd, 13/28.

28 Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, nşr. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirahîm, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, bs.), 4/107. Ayrıca bk. Muhammed b. Ahmed b. Cüzey Kelbî. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 2/94; Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Durru'l-menşûr*, (Beyrut: yy. ts.) 6/207-208; Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vîl*, tsh. Muhammed Fuad Abdulbâkî. (B.y: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabîyye, 1376/1957), 4530-4531.

29 Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nîsâbûrî, *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, nşr. Hey'et, (Beyrût Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/322.

30 Ebû Muhammed Muhyissünne el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kurân*, nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî. (y.y.: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-Arabî, 1420), 3/420.

31 Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001), 3/298.

Râzî (öl. 606/1210) âyetin nüzul sebebi ve muhatapların ticaret yapıp yapmadıklarına dair farklı rivayetleri ve İbn Mes'ud'un (öl. 32/652-53) ancak ticaret yapanlar için "onları ticaret alıkoymaz" ifadesinin kullanılabileceğini söylediğini nakletmektedir. Âlimler âyetteki zikrin "Allah'a sena, dua ve beş vakit namaz"; namazı ikame etmenin ise "namazları vakitlerinde eda etmek" olduğunu ve Allah'ı zikretmenin ise "Hem namazdan önce hem de namaz içinde Allah'ı zikrederler." anlamına geldiğini belirtmişlerdir.³² Râzî'nin bir tercihte bulunmadığı, ancak yaptığı nakillerden zikirle namazın farklı anlamlara geldiğini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Ruzbihân el-Baklî'ye (öl. 606/1209) göre kalpler marifet evleridir. Ruhlar muhabbeti müşahade ettiği gibi "sır"lar da müşahade mahallidir. Allah Teâlâ bu âyetle ârifleri, yaratılanlardan arınmış temiz "sır"larıyla kendisine yöneldikleri için ricâl "adamlar" olarak vasıflandırmıştır. Her şeyi yaratan Allah, bu ricâli yaratılanları zikirden/hatırlamaktan uzaklaştırmıştır. Sebepler onları müsebbipten uzaklaştırmaz. Bunlar rical arasında en seçkin olanlardır. Allah Teâlâ gafilleri "adam" olarak nitelendirmemiş sadece müşahade makamında olanları ve yaratılmışları O'na tercih etmeyenleri bu şekilde tavsif etmiştir.³³ Baklî'nin "ricâl" kelimesini "ricâlullah" anlamında nefislerini tezkiye eden mü'minler olarak izah ettiği, bu vurgu ile Allah katındaki seçkinliklerinin net olarak vurgulandığını kaydettiği görülmektedir. Âyeti siyak ve sibakı çerçevesinde düşündüğümüzde "ricâl" kelimesinin özel insanları anlattığı söylenebilir.

Kurtubî (öl. 671/1273) âyette övülen kişilerin namazlardan, cemaatle namaza katılmaktan ve Allah'ın isimlerini zikretmekten uzak kalmadıklarına ve Allah'ı tevhid edip övdüklerine dair görüşleri nakletmektedir. Kendi tercihi olarak, âyette namazı ikame etmekten ayrıca bahsedildiği için zikrin namazdan başka bir şey olduğunu aksi takdirde namaz konusunun tekrar edilmiş olacağını kaydetmektedir.³⁴ Kurtubî'nin bu konuda tercihe gitmeyen veya gidemeyen Mâturîdî, Mâverdî ve İbnu'l-Cevzî gibi müfessirlerin aksine âyetin bütününe göz önünde bulundurarak tercihe gittiği ve zikri namaz olarak açıklayan görüşü eleştirdiği görülmektedir.

32 Râzî. *Mefâtihu'l-gayb*. 24/4-5.

33 Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî. *Arâisü'l-beyân fî hakâiki'l-Kurân*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008), 3/19.

34 Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Hişâm Semîr el-Buhârî. (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1423/2003), 12/279-280.

Ebu Hayyân (öl. 745/1344) ise bu âyette, 35. âyette açıklanan Allah'ın dilediğini nuruna iletmesi hususunun örneğinin verilerek takdir edilenlerin hallerinin anlatıldığını belirtmektedir. Bunların özellikleri zikirde devamlılık, namazı ikame etmek ve zekâtı vermektir. Bu mü'minler Allah'ın emirlerini gözeterek rızasını talep ettikleri için zikirde uzak kalmıyorlar. Âyet iki anlama gelebilir. 1. Bunlar, ticaret ve alışverişle uğraşmadıkları için zikirde devamlılar. 2. Ticaret ve alışveriş söz konusu kişileri farzlar ve zikirde alıkoymaz.³⁵ Ebu Hayyân'ın bu âyetin 35. âyette kalpleri iman nuruyla dolu kişilerin örneklerini anlattığı görüşü âyeti nasıl anlamamız gerektiği konusunda yol göstermektedir. Bu durumdaki övülen mü'minlerin kalplerinin kalbi selîm³⁶ olduğu ve Allah'ın zikrinden hiç gafil olmadıkları söylenilebilir.

İbn Âdil'e (VIII./XIV. yüzyıl) göre zikirde kasıt namazlara katılmaktır. Bu durumda zikirde farklı olarak âyette anlatılan "İkâme-i salâtın anlamı nedir?" diye sorulacak olursa İbn Abbas'ın da dediği gibi "Namazı ikame etmek namazları ilk vaktinde kılmak demektir. İlk vaktinde kılmayan, namazı ikame etmemiş olur." şeklinde cevap verilir. Allah'ı zikretmenin anlamı ise "Bu mü'minler namazdan önce Allah'ı zikrederler, vakti gelince de içinde zikri barındıran namazı kılarlar." şeklinde olabilir.³⁷ İbn Âdil'in zikirde namazın kast edildiğini tercih ettiği fakat bu tercihin itirazdan hâlî olmadığını da bildiği anlaşılmaktadır.

İbn Kesir'e (öl. 774/1373) göre 35. âyette mü'minin kalbindeki ilim ve hidayet saf yağlıyan kandile benzetilmektedir. 36. âyette bu kandilin bulunduğu olan mescitlerin her türlü batıl, günah, söz ve davranışlardan temizlenmesi emredilmiştir. Övülenlerin anlatımında "ricâlun" kelimesinin seçimi, söz konusu kişilerin himmetlerinin yüceliğine, niyet ve azimlerinin büyüklüğüne işaret bulunmaktadır. Onlar bu özellikleriyle Allah'ın evleri olan mescitleri ibadet, şükür, tevhid ve tenzih ile imar edenlerdir. İbn Kesir'e bu âyetteki "ricâlun" kelimesi "*Allah'a verdikleri sözü yerine getiren adamlar*" ayetindeki³⁸ "ricâlun"

35 Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 6/421-422.

36 eş-Şuarâ, 26/89.

37 Ebû Hafs Ömer b. Ali İbn 'Âdil, *el-Lubâb fî 'ulûmu'l-kitâb*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 14/396-397.

38 el-Ahzâb, 33/23.

kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ayrıca bu âyet “*Mal ve evlatlarınız sizi zikirden alıkoymasın.*”³⁹ ve “*Ezan okununca zikre koşun.*”⁴⁰ âyetleriyle de aynı hususu anlatmaktadır.

Bu âyetle söz konusu kişilerin, Allah’ın katındaki nimetlerin bâkî ve hayırlı, kendi ellerindeki dünya imkânlarının fânî olduğunu bildikleri anlatılmaktadır. Aynı şekilde Allah için olan taat, murad ve muhabbeti kendi murad ve muhabbetlerine tercih ettikleri de açıklanmaktadır. Yüce Allah bunlara kat kat sevap verip hesabsız bir şekilde rızıklandıracaktır.⁴¹ İbn Kesîr’in diğer ayetler ışığında yaptığı açıklamalar âyetin anlam dairesini ve Allah’ın övgüsünün değerini izah etmektedir. Ricâl kelimesine yönelik izahlarının Ruzbihân el-Baklî’nin izahlarından daha geniş olduğu görülmektedir.

Mehâimî’ye (öl. 835/1432) göre de 35. âyet insanın ruhunun nurunu anlatmaktadır. Ruh nasıl kalp aracılığıyla bedenle irtibat kuruyorsa lamba da ancak mişkât ile yer buluyor. Bu kullar her hâlükârda zikre devam ederler. Ne halk, Hakk’a/Hakkı zikretmeye; ne de Hak, halk/halk ile birlikte olmaya perde olmaz. Namaz zamanı gelince ticareti bırakarak salih amellere yönelirler. Görünüşte malı eksilttiği için ticarete zıt gibi gözüken zekâtı vermekten de geri durmazlar. Bu olgunluklarına rağmen küfre dönmekten ve fesada düşmekten korkarlar.⁴² Mehâimî’nin izahlarında ruh-kalp ilişkisine değindiği, manevi mertebesi yüksek bu mü’minlerin kibir ve gurura kapılmadan korku ve ümid dengesinde hareket ettiklerini açıkladığı görülmektedir.

Bikâî’ye (öl. 885/1480) göre bunlar her an kemâl sıfatlarıyla muttasıf, daima şuhud ve murakabe halinde oldukları için “azîz” ve “celîl” olan Allah’ı namazda ve namaz dışında zikretmeyi bırakmazlar. Bu kişiler için namaz ruhların temizlenme vesilesidir.⁴³ Bikâî de izahlarında da söz konusu kişilerin olgunluklarına vurgu yapıldığı görülmektedir.

39 el-Münâfikûn, 63/9.

40 el-Cuma, 62/9.

41 Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, nşr. Sâmi b. Muhammed Selâme. (b.y. Dâru Tayyibe, 1420/1999), 6/62-70.

42 Ebu'l-Hasen Ali Alâuddîn b. Ahmed b. Ali el-Mahdûm el-Mehâimî, *Tabsîru'r-Rahmân ve teysîru'l-mennân* (Mısır: Matbaatu Bulak, ts.), 2/70-71.

43 Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-dürer fi tenâsubi'l-âyâti ve's-suver*, (Kâhire, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 13/278-279.

Ebüssuûd'un (öl. 982/1574) izahına göre bu kişiler için "ricâl" ifadesinin kullanımı her şeyi bırakarak Allah'a yönelmelerinin/tebettüllerinin kemâlini ve tesbih halindeki istiğraklarını anlatmaktadır. Bu hallerinden dolayı ticaret, tesbih ve tahmîd olan zikirten ve diğer görevlerinden alıkoymamıştır.⁴⁴ İsmail Hakkı Bursevî'nin (öl. 1137/1725) ve Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) izahına göre *ricâlun* kelimesinin nekre olması konunun, vurgulanan durumun önem ve büyüklüğünü, bunların Allah'a tevekküllerinin kemâlini anlatmaktadır.⁴⁵ Ebüssuûd, Bursevî ve Âlûsî'nin izahlarında tebettül ve tevekkül kavramları öne çıkmakta, dolayısıyla ricâl olarak övülenlerin olgunluklarına vurgu yapılmaktadır.

Şevkânî'ye (öl. 1250/1834) göre zikir kelimesiyle her türlü zikir kast edilmektedir. Sonrasında namazı ikame etmek ayrıca zikredildiği için zikri namaz olarak açıklamak doğru değildir. Hz. Peygamber'den nakledildiğine göre Allah Teâlâ kıyamet günü insanları münadinin işitileceği ve görüleceği bir yerde toplar. Sonra münadi "Zorluk ve kolaylıkta Allah'a hamd edenler nerede?" diye nida eder. Az bir grup ayağa kalkarlar ve hesaba çekilmeden cennete girerler. Sonra münâdî "Geceleri Allah için yataklarından kalkanlar nerede?" diye seslenir. Yine az sayıdaki insan kalkar ve hesapsız cennete girerler. Sonra münadi "Ticaret ve alışverişleri kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymayanlar ayağa kalksın" der. Ayağa kalkan az bir grup da hesapsız cennete girer. Sonra da diğer insanlar hesaba çekilir.⁴⁶ Şevkânî'nin zikri namaz diye açıklamanın yanlışlığını açıkça eleştirdiği görülmektedir.

Kâsımî (öl. 1866/1914) zikir, tesbih ve tahmiddir demekle birlikte "namazlarını kılmak için iş yerlerini kapatanlar" şeklindeki rivayetleri de nakletmektedir.⁴⁷ Merağî (öl. 1883-1952) ise âyeti İbn Kesîr gibi manevi olgunluk sahiplerinin Allah'ı zikirten uzak kalmadıkları şeklinde açıklamaktadır.⁴⁸ Konuyu namaz temelinde açıklayan Seyyid Kutub (1906-1966) zikir hakkında özel bir açıklama yapmadan namaz ve tesbih kavramı üzerinden övü-

44 Ebüssuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. (Riyâd: Mektebetu Riyâdi'l-Hadîs, ts.), 4/124.

45 İsmail Hakkı Bursevî. *Ruhu'l-beyân*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 18/177-178; Şihâbuddîn es-Seyyîd Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 18/177-178.

46 Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahman Umeyra (San'a: y.y. ts.), 4/48-52. Benzer bir rivayet için b. Ebu Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahihayn* (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1417), 2/470.

47 Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vîl*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî (B.y.: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1376), 4530-4531. Benzer açıklamalar için bk. Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbü'rî, *Tefsîru'ş-şarâibi'l-Kur'ân ve rağâibi'l-furkân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 5/199; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000), 6/55.

48 Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, (Mısır: Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el Halebî ve Evlâdihî, 1365), 18/110.

len kişilerin titreyerek Allah'ı tesbih ettiklerini, bunların kalplerinin nur kaynağı, kâfirlerin kalplerinin ise karanlık kaynağı olduğunu kaydetmektedir.⁴⁹

İbn Âşûr'un (1879-1973) tefsirine göre bu sûrenin 35. âyetinde "Allah'ın nuruna iletildiği kimseler nasıl olur, özellikleri nelerdir?" şeklindeki soruya bu âyetle cevap verilmiştir. Bunlar Rasulullah'ın ashabıdır. Allah'ı tesbih ederler, namazlarını kılarlar ve ticaretleri camide namaz kılmaktan onları alıkoymaz. Ayrıca bu âyetlerde münafıklara eleştiri de bulunmaktadır.⁵⁰ İbn Âşûr zikir konusunu özel olarak açıklamasa da bu âyetin "Kalpleri ışık kaynağına benzetilenlerin hayat içerisindeki halleri nasıldır?" şeklindeki soruyu cevapladığını söylemesi, âyetin tefsir ve te'vili açısından yol göstericidir.

İzzet Derveze'ye (1888-1984) göre âyet müfessirlerin genelinin de ifade ettikleri gibi nûr ayetiyle ilişkilidir. Övülenler ticaret ve alışverişi bırakıp zikre yönelenlerdir.⁵¹ Âyette zahid mü'minlerin anlatıldığını söyleyen Ö. Nasuhi Bilmen'e (1883-1971) göre o Allah erleri âbidâne ve zâhidâne bir hayat yaşadıkları için dünyevi işleri uhrevi görevlerinin önüne geçmemiş, gaflete sürüklememiştir. Takva ile dolu kalpleri onları daima zikre ve tefekküre götürdüğü için uyanık bir halde bulunurlar.⁵²

Şa'râvî'nin (1911-1998) izahına göre ticaret, çiftçi, sanayici ve tüketici arasındaki ekonomik hareketin zirvesidir. Âyette anlatılan adamlar, namaz için ayırdıkları zamanın bâkî âlemdeki yerini bildikleri için ticaret onları zikirden alıkoymaz. Bunlar ticari faaliyetlerini yaparken Allah'tan gafil olmazlar. Şa'râvî kendi çocukluğundan hareketle yaşanan değişimi şu şekilde anlatmaktadır: "Biz çocukken esnaf birbirlerine 'Kelime-i tevhidi tekrarlayarak Allah'ı birle, Hz. Peygamber'e salât et ve onu öv' diyorlardı. Günümüzde çarşı pazardan, alışveriş mahallerinden bütün bu sözler kayboldu gitti. Bunların yerini dünyevî konuşmalar, yalan ve aldatma aldı."

49 Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989), 7/488

50 Muhammed b. Tâhir b. Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dâru's-Sahnûnli'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984), 18/248-249.

51 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008), 8/424-425.

52 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi,1990), 5/2358.

Namaz zaman alan bir ibadettir. İnsan ticaret yaparken namaz kıldığında işlerinin ek-sik kalacağını ve zarar edeceğini düşündüğü için namaza zaman ayırmaz. Namaz için vakit ayıran tâcir Allah'ın nurlarından ona lütfedeceğini, vaktini bereketlendireceğini, kalan vaktinde namazı terk ettiğinden daha fazla iş yapacağını ve rızkının bereketlendirileceğini bilir. Bütün bunlar, yolundan giden kimseye Allah'ın yardım ve lütuflarıdır. Ehl-i dünya dünyalarını korumak için ticaret yaparken, âyette övülenler ve benzerleri ise baki ve yüce bir hedef için Allah ile yok olmayacak, zarar etmeyecek dünya ve ahiretlerini koruyacak bir ticaret yapıyor. Fani dünya ile âhiretin bakiliğini kıyasladığında her an ölümün gelebileceği dünya hayatının bir kıymetinin olmadığını anlarsın.⁵³ Şa'râvî'nin açıklamaları hayata İslam'ın öğrettiği açıdan bakanlarla ehl-i dünyanın bakışlarının ne kadar farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Müslümanların bir kısmının gittikçe dünyevileştiklerini de göstermektedir.

Kur'an Yolu tefsirindeki izahlara göre "İbadet için kullanılan mekân, Allah'a ait olduğu gibi, O'nun nurunun tecellisine de mazhurdur. Allah'ın nuru insana madde ötesi âlemin bilgi ve tecrübesini açar. Ayrıca bir mekânda yapılan ibadet, zikir ve tefekkür o mekânı nurlandırır. İnsanlar ticaret, zevk ve safa peşinde koştururken Allah'ı ve O'na karşı sorumlulukları unutmalarına karşılık Allah'ın bu âyetlerde övdüğü kişiler dünya-ahiret dengesini kurdukları için ebedî olanı fâni olanla baki olanı, değerliyle değersiz değiştirmemişlerdir. Sûfîler bu âyetlerde övülenlerin insanda çifte şuur oluşturan fenâ halini yaşadıklarını, bu şekilde dünya işleriyle uğraşmalarının Allah ile meşgul olmaya perde olmadığını söylemişlerdir.⁵⁴ *Kur'an Yolu* tefsirinde zikir ve ibadet yapılan mekânların da nurlandığını, Allah'ın nurunun insana madde ötesi âlemin bilgi ve tecrübesini açtığı kaydedilmektedir.

Elmalılı, Âl-i İmrân 191. âyette anlatılan devamlı zikir ve ulu'l-elbâb ile ilgili şunları söylemektedir: İlâhi saltanatın suret ve esrarının tecellilerini, mülkündeki tasarrufunu ve gayesini anlamak ancak akli ve nakli bilgilerle donanmış, tevhide iman, ubudiyet ve marifette merhaleler kat etmiş kâmil akıl ve imana ermiş kalb sahiplerinin kârıdır. Bu ulu'l elbab hangi halde bulunursa bulunsunlar, kalbleri zikrullahtan başka bir şeyle itmi'nân zevki bulamadığından Allah'ı zikirten gaflet etmezler, gönülleri murakabe-i ilahiye ile

53 M. Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, (Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1991), 17/8-10.

54 Hayreddin Karaman vd. *Kur'an Yolu*, (Ankara: Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 4/83-84.

müstağraktır. Ulu'l-elbâb'ın bu şekilde zikre devamla tavsifleri terbiye-i diniyede terakki etmiş rabbaniiyundan olduklarını hissettirmektedir.⁵⁵ Elmalının buradaki izahlarıyla en-Nûr 37. âyette de övülen kişilerin devamlı zikir halinin benzer olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle aslında kâmil imana sahip olanların hallerinin farklı âyet ve sûrelerde benzer şekillerde anlatıldığı görülmektedir.

en-Nûr 37. âyetteki zikrin ne olduğu konusunda tefsirlerde ihtilaf bulunduğu gibi meallerdeki çevirilerde de farklılık olduğu görülmektedir. İlgili ifade Hasan Basri Çantay, Kadri Çelik, Ömer Nasuhi Bilmen, Şaban Piriş ve Ümit Şimşek tarafından “Allah'ın zikrinden”; Abdullah Parlıyan, Bayraktar Bayraklı, Diyanet Vakfı, Edip Yüksel, Hayrat Neşriyat, İsmail Hakkı İzmirli, Mahmut Kısa Muhammed Esed, Mustafa İslamoğlu, Süleyman Ateş ve Diyanet İşlerinin meallerinde “Allah'ı anmaktan” şeklinde çevrilmiştir. Abdullah-Ahmet Akgül “Allah'ı zikretmekten” (Onun hükümlerini yerine getirmekten) ve Ali Fikri Yavuz ise “Allah'ı anmaktan” (O'na ibadet etmekten ve emirlerine bağlanmaktan) şeklinde meallendirmiştir.⁵⁶

Abdullah-Ahmet Akgül ve Ali Fikri Yavuz meallerinde zikir kelimesine “Allah'ın hükümlerini yerine getirmek” şeklinde tefsirlerde karşılaşmadığımız bir anlam takdirinde bulunulduğu görülmektedir. Aynı ifadeye Ahmet Tekin “kendilerini Allah'ı zikirten, Allah'ın övünç kaynağı kelâmını okumaktan”; Süleymaniye Vakfı ve Yaşar Nuri Öztürk ise “Allah'ın zikrinden/Kur'an'ından” şeklinde “Kur'an” olarak yine kaynaklarda görmediğimiz bir anlam vermektedir. Meal yazarlarının bu farklı anlam takdirlerinin klasik kaynaklara bakmamalarından, ilgili rivayetleri sahih, müfessirlerin görüşlerini isabetli bulmalarından, zikirle Kur'an'ın kast edildiğini düşünmelerinden veya zikir konusuna farklı yaklaşımlarından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir.

.....

55 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000), 2/474.

56 <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=24&ayet=37> (Erişim 15. Şubat 2021) en-Nûr 24/37.

Sonuç

Konuyla ilgili rivayetlerden ve müfessirlerin farklı izahlarından en-Nûr Sûresi 37. âyetteki zikrin ne olduğu ve kimleri anlattığı konusunda ihtilaf bulunduğu görülmektedir. Âyetin muhataplarının cemaatle namazlarını aksatmayan; zikir halkalarına katılan ve bireysel olarak Allah'ı zikreden tâcirler olduğu şeklinde yorumlar bulunmaktadır. Ayrıca bu âyeti öncesindeki 35 ve 36. âyetlerle birlikte değerlendiren Taberî, İbn Ebi Hâtim, Semerkandî, Baklî, İbn Kesîr, Ebüssuûd, İsmail Hakkı Bursevî, Mehâimî, Âlûsî, İbn Âşûr ve Derveze gibi müfessirlerin övülen insanların, kalblerindeki iman nuru misbaha benzetilen kemâl ehli mü'minler olduklarını, bundan dolayı âyetteki zikir kelimesiyle devamlılığı kesilmeyen kalbî zikrin⁵⁷ anlatıldığını tercih ettikleri görülmektedir.

Bazı müfessirlerin âyetteki zikir kelimesini tesbih, hamd ve zikri barındırdığı için namaz olarak açıklamışlardır. Ancak Kurtubî ve Şevkânî, âyette namazı ikâme etmek ayrıca anlatıldığı için bu izahın isabetli olmadığını söylemektedir. Bazı meallerde zikir kelimesi Allah'ın emrini yerine getirmek ve Kur'an olarak Türkçe'ye aktarılmaktadır. Ancak bu anlam takdirinin âyetin bağlamıyla herhangi bir alakası bulunmadığı için isabetli bir tercih olmadığı anlaşılmaktadır.

Zikir kelimesinin namaz olarak açıklanmasında namaz vakti dükkânlarını kapatan tâcirlerle ilgili rivayetlerin etkisi olduğu kadar âyette namaz ve zikrin ayrı ayrı zikredilmesine, siyak-sibak ilişkisine, zikrin çeşitlerine ve kalpteki etkilerine yoğunlaşmanın da etkili olduğu söylenebilir. Bu durumda en doğru görüşün kendileri dünyevi işlerle uğraşmalar da, kalbleri Allah'tan ve zikrinden gaflete düşmeyenler olduğu anlaşılmaktadır. Bunların hali her halükarda Allah'ı zikredenlerin⁵⁸ durumuna benzemektedir. Nûr 37. ve Âl-i İmrân 191. âyetlerde devamlı zikir halinde olup bundan gafil olmayanlar övüldüğü için muhatapların aynı kişiler oldukları düşünülebilir.

.....

57 Kalbî zikirde devamlılık esastır. Unutmak söz konusu değildir. Bk. Hasîrîzâde Elif Efendi, *Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1/418.

58 Âl-i İmrân 3/191.

Kur'an'da kelime ve kavramların bizim düşündüğümüz şekilde sistematik anlatılması, namaz, zikir, Kur'an gibi kavramların birbirleriyle bağlantılı olması ve âyetlerin muhataplarının açıkça zikredilmemesi kavramların anlamlarının tayin edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu duruma rivayetler ve seleften nakledilen görüşlerdeki ihtilafları, bağlama dikkat etmemeyi ve bazı gerekçelerle zikir gibi konulara mesafeli durulmasını da eklediğimizde mesele daha zor bir hâle gelmektedir. Bundan dolayı kavramların anlamları tespit edilmeye çalışılırken ele alınan konunun kelime anlamı, Kur'an ve sünnetteki kullanımları ve ilişkili olduğu kavramlar dikkate alınmalıdır. İlk kuşaklardan nakledilen rivayetlerde doğal olarak ihtilaflar bulunmaktadır. Zikrettiğimiz hususları dikkate almak bu rivayetler arasında tercihe gitmede kolaylık sağlayacaktır. Günümüzde tefsir faaliyeti her ne kadar yoruma indirgenmiş olsa da asıl itibariyle dil, bağlam, tarih ve rivayetlere dayalı bir ilmi faaliyettir. Bu asli yapısı dikkate alınmadan sadece yoruma odaklanmanın birçok soruna ve yanlış anlamaya sebebiyet verdiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-Sanânî. *Tefsîru Abdurrezzâk*. nşr. Mahmûd Muhammed Abduh, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmud, *Ruhu'l-meânî*. Beyrût: İdâratü't-Tıbbâtî'l-Münâriyye-İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Ateş, Süleyman. "Zikir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/14 (1966), 235-244.
- el-Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbiân b. Ebî Nasr. *Arâisü'l-beyân fî hakâiki'l-Kurân*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezdî, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- el-Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fî tenâsubi'l-âyâti ve's-suver*. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.
- Bilgiz, Musa. "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/25 (Haziran 2006), 205-232.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1990.
- Buladı, Kerim. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts. el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sıhah*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm lil-Malâyîn, 1404/1948.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1429/2008.
- Ebüssuûd, b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetu Riyâdi'l-Hadîs, ts.
- Hasîrîzâde Elîf Efendi, *Nûru'l-Furkân fî şerhi lugati'l-Kur'ân*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâismâîl b. Omer ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. nşr. Sâmi b. Muhammed Selâme, B.y. Dâru Tayyibe, 1420/1999.

- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşrve't-Tevzi', 1984.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn. *Mehâsinu't-te'vîl*. tsh. Muhammed Fuad Abdalbâkî, 17 Cilt. B.y: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.
- Kelbî, Muhammed b. Ahmed b. Cüzey. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- el-Kurtubî, EbûAbdullâhMuhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*. nşr. Hişâm Semîr el-Buḥârî. Riyad: DâruÂlemi'l-Kutub, 1423/2003.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Kutup, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'an*. çev. Salih Uçan-Vahdettin İnce. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1989.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Tevîlâtü Ehli's-Sunne*. nşr. Mecdî Bâsellûm, 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- el-Mâverdî, Ebû'l-HasenAlî b. Muhammed el-Basrî. *en-Nuket ve'l-uyûn*. nşr. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Mektebetu ve MatbaatuMustafa el-Bâbî el Halebî ve Evlâdihî, 1365/1946.
- Mukâtil, Ebû'l-Hasen b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. nşr. Abdullâh Mahmûd Şehâte, Beyrut: y.y. 1423/2002.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.
- Râzî, Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Semerkandî, Ebû'l-Leyş Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm*. nşr. Mahmûd Mataracı. 3 Cilt. Dâru'l-Fikr, Beyrut. 1432/2010.

- es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Durru'l-menşûr*. Beyrut: y.y. ts.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn en-Nîsâbûrî. *Hakâiku't-Tefsîr*. nşr. Seyyid İmrân, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Şa'râvî, M. Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1991.
- Şimşek, Jale. "Kur'an Açısından Zikir Kavramı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/2 (2000), 317-338.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2005.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullâh. *Tefsîru't-Tusterî*. nşr. Muhammed Bâsil Uyûnu's -Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000.